

Recenzijos

APIE LAIKO IR AMŽINYBĖS DIALOGĄ

Povilas Aleksandravičius. *Temps et éternité chez saint Thomas d'Aquin et Martin Heidegger*. Editions universitaires européennes 2010. 545 p.

ISBN: 978-613-1-51494-4

Lietuvių filosofų ištikimybę gimtajai kalbai liudija jų monografijos, straipsniai, kapitalinių veikalų vertimai. Daug kukliau, kiekybės, bet ne kokybės požiūriu, atrodo mūsiškių tekstai kitomis, pirmiausia anglų, kalbomis. Bet turime ir gerą naujieną, rodančią, kad plečiasi lietuvių filosofų kalbinis akiratis – jaunas filosofas Povilas Aleksandravičius prancūziškai ir prancūzų filosofinės kultūros aplinkoje paskelbė tyrinėjimą „Laikas ir amžinybė Tomo Akviniečio ir Martino Heideggerio filosofijoje“. Išdrįsęs kibti į šias amžinąsias problemas, veikalo autorius ryžtasi nušviesti skirtingose istorijos, kultūros ir konceptualumo pozicijose stovėjusių dviejų filosofijos galiūnų minties kelius – painius, lygiagrečius, sutampančius ir išsiskiriančius.

Intriga užmezgama įvado klausimais: ar laikas nėra kismo ir daugio pavidalas? ar amžinybė nereiškia absoliučios rimties ir sustingusios akimirkos? „Sveiko“ proto akimis – akivaizdi požiūrių priešprieša. Tačiau šio tyrimo „personažai“ Tomas Akvinietis ir Heideggeris pranoko „sveiko“ proto nuomonės ir kiekvienas savaip įžvelgė laiko ir amžinybės tarpusavio susietumą. Abu mąstytojai atmetė metafizinį racionalumą, pagal kurį laikas ir amžinybė yra suvokiami kaip esantys

priešinguose sistemos poliuose. Tiek šv. Tomas, tiek Heideggeris turėjo sunkiai galynėtis su šiuo metafiziniu dualizmu, žvelgdami daug giliau, nei įstengė episteminiis racionalumas. Jų abiejų požiūriai taip pat visiškai nepanašūs nei į aristoteliškojo tipo laiko amžinumo, nei į hegelishkosios laikiškosios amžinybės (*l'éternité temporelle*) koncepcijas.

Knygos tikslas – paaiškinti, koku būdu amžinybė, kuri yra anapus (*au-delà*) laiko ir sudaro laiko pagrindą, kuri yra neredukuojama į laiką ir begalinė, vis dėlto gali būti laike, o ne jį išstumti. Iš esmės knygoje yra apmąstoma transcendencijos sąvokos prasmė, aptinkama fenomenologiniu metodu. Nors Heideggeris atmetė scholastinę amžinybės sąvoką kaip filosofiskai nepagrindžiamą, yra parodoma jo fenomenologinio laiko apmąstymo ir Tomo Akviniečio laiko ir amžinybės santykio paradigmos paralelės galimybė: abu mąstytojai galų gale prieina prie to paties fenomeno – būties ir žmogaus sąmonės vienybėje, t. y. laike, glūdinčio Skirtumo. Tomistiškoji *intentio* sąvoka, ženklinanti bet kokio esinio buvimo akto ir žmogaus sąmonės bendrystę (*communauté*) ir įimanti Aristotelio idėją apie tai, kad „siela yra kažkuria prasme visi esiniai“, reiškia: nors mes

galime pažinti iš esmės nelaikišką amžinybę tik *laikiškai*, šis pažinimas vis dėlto yra tikras. Pasak Tomo Akviniečio, transcendencija, t. y. dieviškoji amžinybė, yra tam tikrame lygmenyje (žmogaus sąmonėje) susitapatinusi su laiku, nors lieka skirtinga, *kita* nei laikas. Būtent čia Akviniečio metafizika susitinka su Heideggerio *Gelassenheit* samprata, kuri teigia „laukiančio“, *įsi-tempus*-io mąstymo (*Dasein*, laiko) ir būties tapatumą (*Identität*), paradoksaliai kylantį (*es gibt*) iš tų pačių būties ir laiko Skirtumo (*Differenz*). Prie šios žymiausio Viduramžių mąstytojo ir bene garsiausio mūsų laikų vokiečių filosofo konvergencijos knygos autorius veda nuosekliai, detaliai analizuodamas milžinišką jų abiejų tekstų korpusą, remdamasis gausia tomistiškąja bei heidegeriškąja istoriografija.

Kitas, ne mažiau svarbus knygos tikslas – atskleisti, kokiais principais remdamasis ir kaip Heideggeris perskaitė ir interpretavo Tomo Akviniečio mintį. Argumentuotai parodoma, kad ši interpretacija liko visiškai priklausoma nuo vadinamosios „barokinės“ tomistinės mokyklos, inauguruotos Kajetano ir Suarezo, kurioje, beje, Heideggeris gavo savo pradinį filosofinį išsilavinimą. Tokia priklausomybė lėmė tam tikrą Heideggerio nesugebėjimą tinkamai įvertinti Akviniečio įžvalgų, autoriui apgailėstaujant, kad dėl šios priežasties vokiečių filosofas su šv. Tomo tekstais nesugebėjo atlikti to paties fenomenologinės hermeneutikos darbo, kokį jis atliko su Aristotelio bei šventojo Augustino tekstais. Knygoje atskleidžiama Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijų sąsaja remiasi ne heidegeriškąja Viduramžių scholasto recepcija, bet autonomiškai vienas kito atžvilgiu pasiektų rezultatų konvergencija, kuri gali ir stebinti, ir atverti naujo mąstymo horizontus.

Kad skaitytojas galėtų įgyti išsamesnį supratimą apie Povilo Aleksandravičiaus veikalo turinį, bent fragmentiškai pažvelgsime į visas aštuonias jį sudarančias dalis. Kadangi Vakarų filosofijoje visa ko pradžia yra senovės graikų išminties meilė, pirmoji dalis yra skirta laiko ir amžinybės sampratai graikų ir patristinėje filosofijoje. Antikiniuose tekstuose ieškoma požiūrių, kurie darė poveikį šv. Tomui ir (ar) Heideggeriui, parodant, jog kiekvienas savo būdu interpretuoja tai, ką senovės graikai išreiškė paslaptingu žodžiu αἰών. Vakarų filosofinėje tradicijoje šio žodžio prasmės kaita yra stebinanti: kartais αἰών reiškia laiką ir jo nepastovumą, kartais – amžinybę savo absoliučiam stabilumui. Ši įtampa yra esminė veikalo ašis. Į ją gilinant pagrindiniais Tomo Akviniečio ir Heideggerio „pokalbio“ dalyviais tampa Aristotelis ir Augustinas.

Antroje dalyje aptariama, kaip Tomas Akvinietis sprendė laiko, amžinybės ir jų santykio problemą. Parodoma, jog, priimdamas Aristotelio suformuluotas judėjimo ir laiko apibrėžtis, jis jas transformavo, sukūrė savitą minėtos problemos refleksiją, kurios originalumo Heideggeris nesuvokė. Tomas Akvinietis aiškino, kokių būdu žmogaus siela konstituoja laiką, teigė sielos, judėjimo ir laiko, tarpusavyje susijusių konstitutyviais ryšiais, bendrystę (*communauté*), atskleidė bendrą jų būties kilmę. Kartu su intelekto, niekio (*nihil*) ir akimirkos (*nunc stans*) sąvokų refleksija buvo kuriama *actus essendi* sąvoka, ja įvardijama amžinybė. Parodant intelekto ir *ratio* skirtumas, amžinybė ir laikas suprantamas kaip dieviškojo intelekto ir žmogiškojo racionalumo santykis.

Trečiosios dalies tikslas yra nušviesti tomistinės būties, amžinybės ir laiko sampratos interpretaciją vėlyvojoje scholastiko-

je. Parodoma, jog šio laikotarpio scholastai netinkamai suprato tomistinę *actus essendi* sąvoką, jos prasmę redukavo į aristotelinės metafizikos kategorijas. Tomistinis laiko ir amžinybės santykio aiškinimas buvo traktuojamas supaprastintai, žiūrint jame racionalią dviejų prieš stovinčių polių sistemą, tomistinis ontologinis priežastingumas redukuotas į ontinį priežastingumą pagal pakankamo pagrindo principą (*raison suffisante*). Pabaigoje teigiama, jog šios dalies tikslas buvo parodyti, kad Heideggerio pažintis su tomizmu prasidėjo nuo klaidingos, iškreiptos jo interpretacijos. Aristotelio ir Augustino filosofijoje išvelgęs tai, kas esmingai svarbu, panašių dalykų jis neaptiko Tomo Akviniečio darbuose. Povilas Aleksandravičius akcentuoja: kai sakoma, kad Heideggeris atmetė filosofinę amžinybės sąvoką, reikia turėti omenyje, kad jis atmetė būtent dualistinę pasaulio viziją ir tą Vakarų filosofijos tradiciją, kuri šią viziją puoselėjo, bet autentiškos tomistiškos amžinybės sąvokos atmesti jis negalėjo, nes nebuvo jos suvokęs.

Ketvirtoji, penktoji ir šeštoji dalys, sudarančios daugiau nei pusę veikalo, yra skirtos Heideggerio fenomenologinėms laiko prasmės analizėms. Anapus bet kokio tradicinio dualizmo – laiko / amžinybės, subjekto / objekto, transcendencijos / imanencijos – Heideggeris visas savo filosofinio ieškojimo pastangas paskyrė laiko prasmės suvokimui, dėl kurio esą gali būti atskleista būties prasmė – pačios filosofijos tikslas. Autorius seka šiuos Heideggerio mąstymo etapus: tradicinio laiko / amžinybės dualizmo įsisavinimas ir atmetimas (iki 1919 metų); faktiškumo atradimas ir fundamentinės ontologijos kūrimas (1919–1927); ontologinės skirties apmąstymas (1927–1930); gilinimasis į būties [ne]tiesą ir *Ereignis* (nuo 1930). Kiekviename

šių etapų yra aptinkamas probleminis momentas, kuris visą filosofo mąstymą įstumia į krizę, tarsi jo plėtojama mintis kiekviename etape būtų aptikusi paslaptinę elementą ar sferą, kuriems apmąstyti netinka jokie iki tol vartoti būdai, metodai ir sąvokos, tačiau apmąstymas yra būtinas, norint ne tik pasistūmėti į priekį, bet ir tinkamai pagrįsti iki tol plėtotą mintį. Kaskart šis fundamentalus sunkumas tapdavo tramplinu naujam mąstymo etapui.

Ketvirtojoje dalyje dėstoma, kaip vokiečių filosofas, jaunystėje iš katalikybės atsivertė į protestantizmą, nutraukė ryšį su katalikiškąja scholastine tradicija, palikusia jo gyvenime neišdildomus pėdsakus, ir pakilo virš metafizinės laiko ir amžinybės opozicijos jos scholastiniais ir neokantiškaisiais pavidalais, pradėjo savarankiškus laiko apmąstymus. Analizuojami 1909–1919 metais, taigi anksčiau kūrė laiko apmąstymus, parašyti darbai. Šis laikotarpis reikšmingas tuo, jog Heideggeris, veikiamas protestantų teologų Bartheo, Bultmanno ir Gogarteno, permastė teologijos ir filosofijos sritis, atribojo tikėjimą ir protą, apsisprendė filosofijos naudai ir atsisakė gvildinti amžinybės temą kaip priklausančią teologijos sričiai. Nurodomi ir kai kurie asmeniniai motyvai, lėmę tokį apsisprendimą.

Penktojoje dalyje nušviečiamas antrasis Heideggerio filosofijos laikotarpis – nuo 1919 metų iki veikalo „Būtis ir laikas“ (*Sein und Zeit*) pasirodymo 1927 metais. Tai didžiausia dalis, skaidoma į penkis skyrius. Pirmajame skyriuje kalbama apie tai, jog Heideggeris, veikiamas Husserlio ir Dilthey'aus teorijų, taip pat priimdamas kai kurias Augustino idėjas, atskleidžia faktiškumo (pranc. *facticité*, vok. *Faktizität*) būseną, tuo pradėdamas laiko problemos tyrimą remdamasis fenomenologine prieiga. Faktiškumo sąvoka sunkiai apibrėžiama, ji reiškia, kad žmogus

visada jau yra pasaulyje, į kurį, galbūt prieš savo norą, yra įmestas. Apibūdinami pagrindiniai faktiškumo pavidalai – faktiškasis judėjimas (*mouvement facticiel*), rūpestis (*souci*), miglotumas (*brumosité*), laikiškumas, istoriškumas, gyvenimas mirties akivaizdoje ir kiti, tapę pamatinėmis Heideggerio filosofijos sąvokomis. Vėliau faktiškumo sąvokos prasmė plėtėsi, evoliucionavo į *Dasein* sąvoką.

Antrajame, trečiajame ir ketvirtajame šios dalies skyriuose sklaidomi 1921, 1924 ir 1927 metais parašyti Heideggerio darbai, skirti Augustinui, su kuriuo jį siejo požiūris į sąmonės (sielos) ir laiko tapatumą. Skaitydamas Augustino darbus, ypač Išpažinimų X ir XI knygas, Heideggeris laikėsi faktiškiosios hermeneutikos ir garsiojo „destrukcijos“ metodo reikalavimų, pagal juos interpretavo augustiniškąją laiko ir amžinybės ryšio sampratą. Vėliau veikale „Būtis ir laikas“ išryškėjo daugiaprasmiškas Heideggerio santykis su Augustinu: iš dalies priėmęs augustiniškąjį sielos gyvenimo aprašymą ir laiko sampratą, jis nepriėmė Augustino angažavimosi transcendencijos, Dievo, amžinybės apmąstymams, suvokė tai kaip faktiškumo atsiskykimą ir grįžimą prie klasikinės metafizikos, galiausiai augustiniškąją refleksiją vertino tik neigiamai.

Toliau kalbama apie judėjimo, laiko ir sielos sąvokas Aristotelio veikaluose, jas interpretuojant fenomenologinės prieigos požiūriu. Pasak Heideggerio, aristoteliškoji judėjimo refleksija vedė prie pačios būties aiškinimo judėjimo terminais, o kita vertus, atvėrė kelią „vulgariai“ būties sampratai. Privilegiuotoje padėtyje atsidūrė dabarties laikas, o tai reikšmingai paveikė vakarietiškos filosofijos ontologiją. Heideggerio įsitikinimu, pagal tokią pačią schemą Aristotelis aiškino ir

sielą. Vokiečių filosofo nuomone, ontologinės „gyvenimo“ sąvokos prasmės aiškinimas gali vesti prie *Dasein* sąvokos, tačiau „vulgarus“ jos suvokimas, būdingas tiek Aristoteliiui, tiek visai vakarietiškai metafizikai, vedė prie požiūrio, pabrėžiančio *sofia* pirmumą *fronesis* atžvilgiu. Tai tolygu amžinosios esaties ir laikiskosios esaties opozicijos pripažinimui, pripažinimui to, kad žmogus, būdamas tarp abiejų, privalo orientuotis į amžinybę ir nusigręžti nuo laiko. Šioje vietoje veikalo autorius dėsto savo požiūrį į tai, kaip laikiskosios esaties amžinybės (*actus essendi*) akivaizdoje būklė interpretuojama Tomo Akviniečio filosofijoje, atkreipdamas dėmesį, kad šioji gerokai peržengia tas ribas, kurias Heideggeris priskiria visai vakarietiškai metafizikai.

Penktajame skyriuje aptariama, kaip Heideggeris aiškino scholastiką, amžinybę, apimant sistemišką Tomo Akviniečio filosofijos interpretaciją. Taikydamas „destrukcijos“ metodą Viduramžių metafizikai, Heideggeris apsiriboja vien tik pastarosios nuosmukio (*dechéance*) momentu. Viduramžiškas laiko, būties, tiesos sampratas suvokia kaip antikinės filosofijos (Aristotelio) ir moderniosios metafizikos (Descartes'o) tarpininkes. Skyriaus pabaigoje parodoma, jog Heideggeris teologinę amžinybės sampratą pašalina iš filosofinių tyrimų lauko, atmetė tradicinę metafizinę amžinybės sąvoką, bet vis dėlto užsiminė apie amžinybės sąvokos galimybę savo paties atrasto kilminio (*originnaire*) laikiškumo plotmėje. Knygoje reiškiamas apgailėstavimas, kad Heideggeris šios galimybės niekada vėliau nesiėmė realizuoti, nors tokius jo ketinimus liudija ir įdomūs biografiniai faktai.

Šeštoji dalis skirta naujam Heideggerio filosofijos raidos etapui, kurį ženklina atotrūkis nuo veikalo „Būtis ir laikas“, o likusių atvirų egzistencinės analizės problemų gvildinimas

tęsiamas remiantis transcendentalinio laiko koncepcija, kur centrinė pozicija yra skiriama konfrontacijai su Kanto transcendentaline filosofija. Laiko transcendencijos prasmės, ryšio tarp *Dasein* ir būties tyrimo rezultatas buvo kitokios ontologijos formulavimas. Nors sunkumas paaiškinti *Dasein* laikiškumo vienybės ir kilmės momentą nulėmė pagrindinio Heideggerio veikalo *Sein und Zeit* rašymo nutraukimą, jis taip pat leido radikaliai iš naujo apmąstyti transcendencijos ir pasaulio pagrindo prasmę ir pagaliau suformuluoti žymią ontologinę skirtį, kurioje ryškėjančio būties ir esinio skirtumo mąstymas atskleidė būties radikalumo momentą, t. y. jos nepriklausomumo nuo *Dasein* horizonto momentą, būties [ne]tiesą (*Vom Wesen der Wahrheit*), o tai reiškė naują mąstymo krizę ir etapą, žymų Heideggerio posūkį (*Kehre*) – šuolį (*Sprung*) į paslaptinę *Ereignis* lygmenį, kurį dar vėliau Juodosios Girios mąstytojas reikš per Mokytojo Eckharto *Gelassenheit* sąvoką. Nors tai buvo tirta pernelyg mažai, žinome, kad Eckhartas perėmė iš Tomo Akviniečio laiko ir amžinybės santykio paradigmą.

Septintoji ir aštuntoji dalys sudaro įdomų diptiką, kuris sistemškai gvildena aukščiausias savo mąstymo taškus pasiekusių Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijų konvergencijas ir nesuderinamumus. Čia aptariama intencijos (*intentio*) sąvoka, itin svarbi aiškinant Tomo Akviniečio ir fenomenologijos san-

tykį. Cituojamas bene žymiausias šiuolaikinis tomistas E. Gilsonas. Jis apgailestauja, kad „tikroji būties metafizika niekada nėra turėjusi fenomenologijos, į kurią ji turėjo teisę, o modernioji fenomenologija neturi metafizikos, kuri galėtų ją pagrįsti ir pagrįsdama vadovauti“ (p. 458). Aptariama baigtinybės (*finitude*) prasmės, Dievo pažinimo galimybės problema Tomo Akviniečio filosofijoje ir paskutiniu juo Heideggerio mąstymo laikotarpiu.

Šiuo tyrinėjimu Aleksandravičius papildo Tomo Akviniečio ir Heideggerio filosofijų lyginamojo tyrimo tradiciją. Ši tradicija užgimė 1930 metais kartu su tomizmo šiuolaikinės interpretacijos (neotomizmo) banga, kuriai atstovauja tokios asmenybės kaip Etienne'as Gilsonas, Karlas Rahneris, Jacques Maritain'as, Johannesas Baptistas Lotzas. Laiko ir amžinybės santykio problemos tyrimu Aleksandravičius svariai praturtina šią tradiciją: ypač vertinga tai, kad jo tyrimas apima ne vieną ar kitą Heideggerio mąstymo momentą ar laikotarpį, bet jo visumą.

Reikia manyti, kad turėsime ir lietuvišką šio tikrai profesionaliai parašyto veikalo variantą, praplečiantį tiek Heideggerio, tiek Tomo Akviniečio filosofijos lietuviškąją recepciją, pakoreguojantį ne vieną įsisenėjusį paviršutinišką pastarosios vertinimą ir paradantį, jog šv. Tomas turi ir dabarčiai ką pasakyti. Kartu tai primintų mūsų filosofų bendruomenei, kad amžinųjų klausimų laikai nepraeina.

Bronislovas Kuzmickas